

وزارت علوم، تحقیقات و فن آوری

دانشگاه بین‌المللی امام خمینی

IMAM KHOMEINI
INTERNATIONAL UNIVERSITY

دانشکده علوم و تحقیقات اسلامی

بناء عقلاء در فقه معاملات با تکیه بر کتاب مصباح الفقاهه

آیه الله خویی (ره)

پایان نامه برای دریافت درجه کارشناسی ارشد در رشته الهیات، گرایش فقه و مبانی

حقوق اسلامی

زهرا افلاطونی

استاد راهنما:

حسین نمازی فر

بهمن ماه ۱۳۹۱

وزارت علوم، تحقیقات و فن آوری

دانشگاه بین‌المللی امام خمینی

IMAM KHOMEINI
INTERNATIONAL UNIVERSITY

دانشکده علوم و تحقیقات اسلامی

گروه فقه و مبانی حقوق اسلامی

بناء عقلاء در فقه معاملات با تکیه بر کتاب مصباح الفقاهه

آیه الله خویی (ره)

پایان نامه برای دریافت درجه کارشناسی ارشد در رشته الهیات، گرایش فقه و مبانی حقوق اسلامی

زهرا افلاطونی

استاد راهنما:

حسین نمازی فر

استاد مشاور:

مهدی رشوند بوکانی

بهمن ماه ۱۳۹۱

سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران

دانشگاه بین المللی امام خمینی (ره)

معاونت آموزشی - مدیریت تحصیلات تکمیلی

فرم شماره ۳۰

فرم تأییدیه هیأت داوران جلسه دفاع از پایان نامه ارشد

بدین وسیله گواهی میشود جلسه دفاعیه از پایان نامه کارشناسی ارشد/ دکتری زهرا انصاری
 دانشجوی رشته مهندسی معماری گرایش معماری تحت
 عنوان مطالعه مقایسه‌ای در زمینه معماری با تکیه بر کتاب معراج الفقه آیت الله العظمی (ره)
 در تاریخ ۱۳۹۱/۵/۲۱ در دانشگاه برگزار گردید و این پایان نامه با نمره ۸۸ و درجه بسیار خوب مورد تأیید هیئت
 داوران قرار گرفت.

ردیف	سمت	نام و نام خانوادگی	مرتبه یا دانشگاهی	دانشگاه یا مؤسسه	امضا
۱	حاضر	اسدالله لطفی	دانشیار	سین الملک اسلام شهر	
۲	مشاور	ندک رشیده بوجانی	استادیار	بین الملل آه خمینی (ره)	
۳	آرئیس داوران	حسین نمازی فر	استادیار	دانشگاه آه	
۴	داور نماینده تحصیلات تکمیلی	داور نماینده	استادیار	امام خمینی	
۵					

بسمه تعالی

دانشگاه بین المللی امام خمینی (ره)
معاونت آموزشی دانشگاه - مدیریت تحصیلات تکمیلی

تعهد نامه اصالت پایان نامه

اینجانب *سید علی محمدی* دانشجوی رشته *فلسفه* مقطع تحصیلی *کامپیوتر* بدین وسیله اصالت کلیه مطالب موجود در مباحث مطروحه در پایان نامه / تز تحصیلی خود، با عنوان *سبب... در...* را تأیید کرده، اعلام می نمایم که تمامی محتوی آن حاصل مطالعه، پژوهش و تدوین خودم بوده و به هیچ وجه رونویسی از پایان نامه و یا هیچ اثر یا منبع دیگری، اعم از داخلی، خارجی و یا بین المللی، نبوده و تعهد می نمایم در صورت اثبات عدم اصالت آن و یا احراز عدم صحت مفاد و یا لوازم این تعهد نامه در هر مرحله از مراحل منتهی به فارغ التحصیلی و یا پس از آن و یا تحصیل در مقاطع دیگر و یا اشتغال و ... دانشگاه حق دارد ضمن رد پایان نامه نسبت به لغو و ابطال مدرک تحصیلی مربوطه اقدام نماید. مضافاً اینکه کلیه مسئولیت ها و پیامدهای قانونی و یا خسارت وارده از هر حیث متوجه اینجانب می باشد.

نام و نام خانوادگی دانشجو *سید علی محمدی*

امضاء و تاریخ

[Signature] ۹۲/۱/۲۷

مجوز بهره برداری از پایان نامه / رساله

کلیه حقوق اعم از چاپ، تکثیر، نسخه برداری، ترجمه، اقتباس و ... از نتایج این پایان نامه برای دانشگاه بین المللی امام خمینی (ره) قزوین محفوظ است. بهره برداری از این پایان نامه/ رساله در چهارچوب مقررات کتابخانه و با توجه به محدودیتی که توسط استاد راهنما به شرح زیر تعیین می شود، بلامانع است:

- بهره برداری از این پایان نامه/ رساله برای همگان بلامانع است.
- بهره برداری از این پایان نامه/ رساله با اخذ مجوز از استاد راهنما، بلامانع است.
- بهره برداری از این پایان نامه/ رساله تا تاریخ ممنوع است.

استاد راهنما می تواند یکی از گزینه های بالا را انتخاب کند و مسئولین کتابخانه موظف به رعایت موارد تعیین شده می باشد.

نام استاد و یا اساتید راهنما:

تاریخ:

امضاء:

تقدیم

تقدیم به پیام آور صلح و دوستی و منجی بشریت "مهدی موعود(عج)"،

عدالت گستر مطلق که جهان در انتظار عدل اوست.

قدر دانی

سپاس و ستایش به درگاه کبریائی و با عظمت پروردگار ، که ذات لایزالش ازلی و ازلیت بی ابتدایش ابدی و جاویدان است. همو که اندیشه ها و عقول ما از ادراک ذاتش عاجز و رحمت بیکرانیش وسیع و فراگیر است. پروردگاری که برهان و حجتش بر همگان واضح و روشن است و سراسر هستی براهین وجود آن ذات بیکرانه می‌باشند. معبودی که بر بندگان خود فضل و کرم نموده و آن‌ها را به زیور مسئولیت و تکلیف بیاراسته و شوق علم آموزی را در وجود آنان قرار داده است.

و درود و صلوات بر سفیر کبیر الهی و قافله سالار بشریت و سید همه جن و انس در همه عوالم وجود، حضرت محمد مصطفی (ص) و خاندان پاک و مطهرش.

و با سپاس فراوان از جناب آقای دکتر نمازی فر و جناب آقای دکتر رشوند که زحمات زیادی در گردآوری این مجموعه کشیدند. و همچنین با نهایت تشکر از همسر و خانواده عزیزم که با تلاش و پشتیبانی مداوم ، همراه و همگام من بودند .

چکیده

بناء عقلاء یکی از مفاهیمی است که در لسان فقها و اصولیون بسیار مورد استفاده قرار گرفته ، و قلمرو آن بیشتر شامل احکام امضایی است ؛ البته تعاریف و تعبیر فقها از این مفهوم یکسان نبوده ، و گاه آن را با مفاهیم مشابهی ، نظیر : عرف ، ارتکاز ، دلیل عقلی و... یکسان پنداشته اند. هدف این پژوهش بررسی جایگاه سیره عقلاء در فقه معاملات، با تکیه بر نظرات آیه الله خویی(ره) ، از کتاب "مصباح الفقاهه" می باشد. و به پاسخگویی پرسشهایی که در رابطه با این موضوع مطرح است ، از جمله: چیستی و مفهوم بناء عقلاء و کاربرد و جایگاه آن در معاملات ، و همچنین حجیت بناء عقلاء ، می پردازد. به طور کلی می توان گفت: به رویه و روشی که عقلاء بما هم عقلاء، در رابطه با موضوعات مختلف، در پیش گرفته و بر طبق آن عمل می کنند، که گاه نیز ناشی از فطرت و ارتکازات موجود در اذهان آنان است؛ بناء عقلاء گفته می شود . که مبنای بسیاری از قواعد فقهی بوده و در بسیاری از مباحث مربوط به معاملات ، از جمله در شروط، خیارات ، اقسام و سایر احکام راجع به معاملات ، کاربرد داشته و به آن استناد شده است. و در رابطه با حجیت آن نیز ، مشهور فقها از جمله آیه الله خویی(ره)، قائل به حجیت آن بوده و اساس حجیت آن را سنت دانسته اند. ایشان در بسیاری از موارد در کتاب مصباح الفقاهه، به سیره عقلاء استناد کرده اند، از جمله : مبنای صحت بیع معاطاتی را سیره عقلاء دانسته و علت صحت و اعتبار شروط ضمنی و همچنین علت ثبوت خیاراتی نظیر ، خیار عیب، خیار شرط، خیار غبن و... را سیره عقلاء عنوان کرده اند.

فهرست مطالب

مقدمه..... ۱

بخش اول: بناء عقلاء

فصل اول: کلیات تحقیق

- ۱-۱- تعریف مسأله..... ۵
- ۱-۲- طرح سؤالهای اصلی تحقیق..... ۵
- ۱-۳- سؤالهای فرعی..... ۵
- ۱-۴- فرضیه های اصلی تحقیق..... ۶
- ۱-۵- سوابق پژوهشی موضوع..... ۷
- ۱-۶- بیان روش و مراحل انجام کار..... ۷
- ۱-۷- بخش ها و فصول تحقیق..... ۸

فصل دوم: مفهوم بناء عقلاء

- ۱-۲- تعریف بناء عقلاء..... ۱۰
- ۱-۱-۲- معنای لغوی بناء عقلاء..... ۱۰
- ۲-۱-۲- معنای اصطلاحی بناء عقلاء..... ۱۰
- ۲-۲- عناصر و ارکان بناء عقلاء..... ۱۱
- ۳-۲- منظور از عقلاء چه کسانی هستند؟..... ۱۴
- ۴-۲- اقسام بناء عقلاء..... ۱۷
- ۵-۲- منشاء بناء عقلاء..... ۱۹

۲-۶-چستی بناء عقلاء ۲۱

فصل سوم: کاربرد بناء عقلاء

۳-۱-تاریخچه استدلال به بناء عقلاء ۲۶

۳-۲-کاربرد بناء عقلاء در فقه ۲۸

۳-۳-کاربرد بناء عقلاء در اصول ۳۰

۳-۴-جایگاه بناء عقلاء در میان ادله استنباط احکام ۳۱

فصل چهارم: بناء عقلاء و مفاهیم مشابه

۴-۱-بناء عقلاء و عرف ۳۵

۴-۲-بناء عقلاء و دلیل عقل ۳۸

۴-۳-بناء عقلاء و ارتکاز عقلا ۴۳

۴-۴-بناء عقلاء و سیره متشرعه ۴۵

۴-۵-بناء عقلاء و اجماع ۴۸

فصل پنجم: حجیت بناء عقلاء

۵-۱-حجیت بناهای عقلانی هم عصر شارع ۵۲

۵-۲-حجیت سیره‌های مستحدث عقلانی ۵۵

فصل ششم: فلسفه بناء عقلاء

۶-۱-فلسفه بناء عقلاء از باب مصالح و مفاسد احکام ۶۳

۶-۲-فلسفه بناء عقلاء از باب رحمت و سهولت در کار بندگان ۶۴

۶۵ ۳-۶-تکیه بر بناء عقلاء از باب حفظ نظام و مصالح آن

۶۷ ۴-۶-پاسخگویی به نیاز های انسان در همه اعصار

بخش دوم: جایگاه بناء عقلاء در معاملات

فصل اول: قلمرو بناء عقلاء

۷۲ ۱-۱-بناء عقلاء در احکام امضائی

۷۳ ۲-۱-بناء عقلاء در عبادات و معاملات

فصل دوم: جایگاه بناء عقلاء در عقد بیع

۷۷ ۱-۲-معنا و مفهوم معاملات

۸۲ ۲-۲-جایگاه بناء عقلاء در تعریف بیع

۸۸ ۳-۲-جایگاه بناء عقلاء در حکم عقد بیع

۹۰ ۴-۲-جایگاه بناء عقلاء در ارکان بیع

۹۱ ۲-۴-۱-بناء عقلاء در صیغه بیع

۹۵ ۲-۴-۲-بناء عقلاء در عوضین

۱۰۴ ۳-۴-۲-بناء عقلاء در متعاقدين

۱۱۵ ۵-۲-جایگاه بناء عقلاء در اقسام بیع

۱۱۸ ۱-۵-۲-بناء عقلاء در بیع فضولی

۱۲۰ ۲-۵-۲-بناء عقلاء در معاطات

۱۲۴ ۶-۲-جایگاه بناء عقلاء در شروط بیع

- ۱۲۴ ۱-۶-۲-واژه شرط
- ۱۲۵ ۲-۶-۲-اقسام شرط
- ۱۲۷ ۳-۶-۲-شروط ضمنی و جایگاه بناء عقلاء در آن
- ۱۲۸ ۴-۶-۲-قلمرو شروط ضمنی
- ۱۳۲ ۵-۶-۲-شروط معتبر در بیع و جایگاه بناء عقلاء در آن
- ۱۳۵ ۷-۲-جایگاه بناء عقلاء در خيارات
- ۱۳۷ ۱-۷-۲-ثبوت خيار در معاملات بر حسب سیره عقلائی
- ۱۳۸ ۲-۷-۲-بناء عقلاء در خيار شرط
- ۱۴۰ ۳-۷-۲-بناء عقلاء در خيار غبن
- ۱۴۱ ۴-۷-۲-بناء عقلاء در خيار عیب
- ۱۴۳ ۵-۷-۲-بناء عقلاء در خيارات تعذر تسلیم، رؤیت، شرکت و تبعض صفقه
- ۱۴۵ ۸-۲-جایگاه بناء عقلاء در احکام بیع
- ۱۴۶ ۱-۸-۲-ضمان بايع و مشتری، بر حسب بناء عقلاء، مشروط به قبض است
- ۱۴۶ ۲-۸-۲-ضمان مقبوض به عقد فاسد بر حسب سیره عقلاء
- ۱۴۷ ۳-۸-۲-شمول ضمان در صورت جهل و یا علم تسليم کننده مال به فساد عقد
- ۱۴۷ ۴-۸-۲-تعین مثل در اموال مثلی، و تعین قیمت در اموال قیمی بر حسب سیره عقلائی
- ۱۴۹ ۵-۸-۲-بناء عقلاء در اعطاء مال دیگری به عنوان مال خود به شخصی دیگر
- ۱۵۱ ۶-۸-۲-مالکیت اجزاء باقیمانده از مبیع تلف شده در صورت پرداخت مثل یا قیمت
- ۱۵۳ ۷-۸-۲-در صورت ساقط شدن عین از مالیت، طبق سیره عقلاء، دادن قیمت متعین است

۸-۸-۲- امتزاج مبیع با چیزی که مال دیگری است مانع از رد و موجب خیار غبن است..... ۱۵۴

۸-۸-۹- تلف مبیع قبل از قبض ۱۵۵

۸-۱-۱۰- مطلق تصرف در مال غیر بر حسب سیره عقلاء، حرام نیست ۱۵۶

فصل سوم: جایگاه بناء عقلاء در قواعد فقهی

۱-۳- بناء عقلاء در قاعدة اصالة الصحة ۱۵۹

۲-۳- بناء عقلاء در قاعدة اتلاف ۱۶۱

۳-۳- بناء عقلاء در قاعدة ید ۱۶۱

۴-۳- بناء عقلاء در قاعدة ضمان ید ۱۶۲

۵-۳- بناء عقلاء در قاعدة کل مبیع تلف قبل قبضه فهو من مال بايعه ۱۶۳

۶-۳- بناء عقلاء در قاعدة ما یضمن بصحیحه یضمن بفاسده ۱۶۴

۷-۳- بناء عقلاء در قاعدة المغرور یرجع الی من غره ۱۶۵

نتیجه گیری ۱۶۶

فهرست منابع و مآخذ ۱۶۸

مقدمه

خداوند متعال برای هدایت و راهنمایی بشر، و برای رساندن او به سعادت ابدی، یک سلسله دستورها و قوانینی را بیان فرموده، که توسط هدایت گرانی چون، پیامبران و ائمه اطهار(ع)، به دست انسان رسیده است و عمل به آن دستورها، متضمن سعادت دنیوی و اخروی اوست و انسان را به سرمنزل مقصود خواهد رساند.

در این میان شارع مقدس یک دسته از این دستورها و قوانینی را که بشر قادر به وضع آن ها نیست، خود تحت عنوان احکام تأسیسی بیان فرموده، اما از باب رحمت و سهولت در کار بندگان، جهت اداره امور و تنظیم روابط بین افراد جامعه، شیوه های رایج و قوانین مختلفی را که عقلای جوامع بشری، برای پیشبرد زندگی روزمره خود، بنیان نهاده اند، مورد امضاء و تأیید خود قرار داده است.

این شیوه ها و بناهایی را که عقلاء، در رابطه با موضوعات، در پیش می گیرند، در لسان فقها، سیره و بناء عقلاء نامیده می شود. که در بسیاری از روابط و امور مربوط به انسان، به ویژه روابط تجاری و معاملات، جایگاه و نقش عظیمی دارد. و بدون شک اگر چنین سیره و بناهایی از طرف شرع، نادیده گرفته می شد، نظام زندگی انسان، مختل می گشت، چنانچه در زمانی چون زمان حاضر و جوامعی نظیر جوامع کنونی، بدون توجه به این مفهوم بسیاری از این روابط و معاملات پیچیده کنونی، نمی توانست رنگ شرعی به خود بگیرد. و به ناچار باید از صحنه اجتماع دور می ماند.

از این رو سزاوار است که پیرامون این مفهوم، تتبع و پژوهش های مستقل و سودمند انجام پذیرد.

یکی از فقهای بزرگواری که اهمیت و جایگاه بناء عقلاء را به خوبی درک کرده، و در بسیاری از مباحث خود از این مفهوم بهره جسته است، فقیه بزرگوار، آیه الله حاج سید ابو القاسم موسوی خوئی (ره) است.

ایشان در نیمه رجب سال ۱۳۱۷ ه ق در خوی، یکی از شهرهای آذربایجان، در یک خانواده مذهبی دیده به جهان گشودند. که به حق یکی از نادره های جهان، و از نوابغ اسلامی بوده و با استقامت کم نظیر، متجاوز از هفتاد سال کرسی تدریس را در نجف اشرف در اختیار داشتند، و به پرورش فقیه و مجتهد، و نگارش کتاب، بیش از هر چیز عشق می ورزیدند. و آثار گران سنگ فراوانی از ایشان در زمینه فقه، اصول، کلام، تفسیر و... به یادگار مانده است.

یکی از آثار ایشان، کتاب ارزشمند مصباح الفقاهه است که در واقع شرحی بر کتاب مکاسب شیخ انصاری (ره) است.

در این کتاب ارزشمند که موضوع آن بیع و معاملات است، آیه الله خوئی (ره) در بسیاری از احکام و مباحث راجع به بیع، به بناء عقلاء استناد نموده، و حتی در برخی موارد تنها دلیل ایشان در مسأله، بناء عقلاء است. و از این مفهوم به خوبی بهره جسته است.

در این نوشتار در حد توان، ابتدا به بررسی مفهوم و چیستی بناء عقلاء پرداخته و آن گاه نقش و جایگاه آن را در مباحث مختلف مربوط به معاملات بررسی می نمایم. و به فراخور بحث بیشتر از نظرات آیه الله خوئی (ره) در کتاب مصباح الفقاهه بهره جسته و جهت تکمیل مباحث از نظرات سایر فقها و نویسندگان نیز بهره خواهیم برد.

بخش اول:

بناء عقلاء

فصل اول:

کلیات تحقیق

۱-۱- تعریف مسأله

بناء عقلاء یکی از مفاهیم کلیدی در بسیاری از مباحث فقهی و اصولی است. در کلام فقها مفاهیم دیگری از جمله: سیره عقلاء، طریقه ی عقلاء، ارتکاز عقلاء، عرف، دلیل عقل و... به کار رفته که نزدیک به این معنا می باشند و از آنجا که تعریف واحدی برای بناء عقلاء و هر یک از مفاهیم ذکر شده ابراز نشده، گاه این مفاهیم مترادف تلقی شده و تصور درست و روشنی از آنها به دست نمی آید. از سوی دیگر این مفهوم در فقه به ویژه در باب معاملات فراوان به کار رفته است و از آنجا که گستردگی دامنه ارتباطات روز افزون بشری در طی سالهای اخیر، موجب به وجود آمدن سیره های نوظهور شده که به هیچ وجه در زمان شارع سابقه نداشته است. از جمله قراردادهای پیچیده ای که خصوصاً در باب معاملات رخ نموده و فقها در بسیاری از این موارد یکی از ادله و گاه تنها دلیل آن را سیره عقلاء دانسته اند، فلذا می طلبد که این مفهوم در باب معاملات مورد تحقیق و بررسی قرار گرفته و ابعاد آن به صراحت روشن گردد. در میان فقها، فقیه بزرگوار، مرحوم آیه الله خویی (ره) در آثار خود از جمله در کتاب ارزشمند مصباح الفقاهه، به طور گسترده ای از مفهوم بناء عقلاء استفاده کرده و در بسیاری از موارد به بناء عقلاء استناد نموده است و لذا بیان آراء و نظرات ایشان در این زمینه می تواند مفهوم بناء عقلاء و ابعاد آن و نقش و جایگاه ویژه بناء عقلاء، در معاملات را به خوبی روشن گرداند.

۱-۲- طرح سؤالی اصلی تحقیق

۱- مفهوم بناء عقلاء چیست و رابطه آن با مفاهیمی نظیر سیره عقلاء، طریقه عقلاء، ارتکاز عقلاء، عرف، دلیل عقل و... چگونه است؟

۲- بناء عقلاء در چه بخشهایی از فقه معاملات کاربرد دارد؟ و آیه الله خویی (ره) در کتاب مصباح الفقاهه، در چه مباحثی به آن استناد کرده است؟

۱-۳- سؤالی فرعی

۱- محدود و قلمرو بناء عقلاء شامل چه احکامی می گردد؟